

Масляк Петро Олексійович,
доктор географічних наук, професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
e-mail: petro_maslyak@ukr.net

ГЕОГРАФІЧНІ МЕТОДИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ МІСЦЬ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ (НА ПРИКЛАДІ БИТВИ ПРИ СИНІХ ВОДАХ)

Мета. Розглянути роль географічних методів у дослідженні локалізації місць, де в минулі століття відбувалися великі доленосні битви. Здійснити порівняльний аналіз двох ймовірних місць битви при Синіх Водах методами географічної науки.

Методика дослідження полягає у використанні системи комплексних методів географічної науки для попереднього пошуку місць великих битв минулого і їх можливої адаптації до методів історичної і військової наук. Здійснена спроба адаптації групи географічних методів дослідження до потреб археологічної науки. Використані наступні методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, систематизація, узагальнення, абстракція тощо.

Результати. Проведено аналіз методом виключення двох ймовірних місць локалізації битви при Синіх Водах. Наведені географічні аргументи, які спростовують нинішню офіційну думку про те, де ця битва відбувалася. Дане дослідження дає археологам локалізацію території, де вони можуть проводити розкопки, раз офіційна версія не дала їм поживи для отримання відповідних артефактів. Створено науково-методичне тло для використання топонімічного методу дослідження в археології та військовій науці. Підкреслено значення гідрологічних і економіко-географічних чинників у науковому пошуку районів, де в минулому відбувалися великі доленосні битви. Запропонована для проведення археологічних розкопок конкретна територія Вінницької області неподалік села Уланів на річці Снивода, яка є лівим притоком річки Південний Буг у Вінницькій області.

Наукова новизна. Вперше у вітчизняній туристичній і географічній літературі виконано порівняльний аналіз двох ймовірних місць битви при Синіх Водах методами географічної науки. Запропоновано принципи використання методів географічної науки при пошукових дослідженнях істориків, археологів, краєзнавців тощо місць великих битв, які відбувалися багато століть тому і які не були точно локалізовані в писемних джерелах минулого.

Практична значимість дослідження полягає у встановленні історичної правди, наданні археологам конкретної території для розкопок, створенні відповідної методології географічної науки з її подальшим використанням історичною і військовою науками. Запропоновано поняття ландшафтно сприятливих умов для проведення історичних битв, значення яких з заглибленням у минуле постійно зростало для перемоги тієї чи іншої сторони. Результати даного дослідження також будуть цікаві студентам старших курсів географічних, історичних, туристичних спеціальностей і спеціалізацій.

Ключові слова: локалізація історичних подій, простір і час, туристична атракція, ландшафтна психологія.

Масляк Петр Алексеевич,
доктор географических наук, профессор

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев,
Украина, e-mail: petro_maslyak@ukr.net

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ЛОКАЛИЗАЦИИ МЕСТ ИСТОРИЧЕСКИХ ПРОИСШЕСТВИЙ (НА ПРИМЕРЕ БИТВЫ У СИНИХ ВОД)

Цель. Рассмотреть роль географических методов в исследовании локализации мест, где в прошлых столетиях произошли большие судьбоносные сражения. Осуществить сравнительный анализ двух вероятных мест битвы у Синих Вод методами географической науки.

Методика исследования состоит в использовании системы комплексных методов географической науки для предварительного поиска мест больших сражений прошлого и их возможной адаптации к методам исторической и военной наук. Осуществлена попытка адаптации группы географических методов к нуждам археологической науки. Используются следующие методы исследования: анализ, синтез, индукция, дедукция, сравнение, систематизация, обобщение, абстракция и т. п.

Результаты. Проведен анализ методом исключения двух возможных мест локализации сражения у Синих Вод. Приведены географические аргументы, которые опровергают нынешнюю официальную теорию о том, где это сражение происходило. Данное исследование дает археологам локализацию территории, где они могут производить раскопки, раз официальная теория не дала им пищи для получения соответствующих артефактов. Создан научно-методический фон для использования топонимического метода исследования в археологии и военной науке. Подчеркнуто значение гидрологических и экономико-географических факторов в научном поиске районов, где в прошлом происходили великие судьбоносные битвы. Предложена для археологических раскопок конкретная территория недалеко от села Уланов на речке Снивода, которая является левым притоком речки Южный Буг у Винницкой области.

Научная новизна. Впервые в отечественной туристической и географической литературе выполнен сравнительный анализ двух вероятных мест битвы у Синих Вод методами географической науки. Предложены принципы использования методов географической науки в процессе поисковых исследований историков, археологов, краеведов и т.п. мест великих битв, которые происходили много столетий тому назад.

Практическая значимость состоит в определении исторической правды, предоставлении археологам конкретной территории для раскопок, создании соответствующей методологии с ее дальнейшим использованием исторической и военной науками. Предложено понятие ландшафтно благоприятных условий для проведения исторических битв, значение которых с углублением в прошлое постоянно возрастало для победы той или иной стороны. Результаты данного исследования также будут интересны студентам старших курсов географических, исторических, туристических специальностей и специализаций.

Ключевые слова: локализация исторических происшествий, пространство и время, туристическая аттракция, ландшафтная психология.

UDC 338. 483

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2020.59.64-69>

Masliak Petro Oleksiyovych,
Doctor of Geography Sciences, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: petro_maslyak@ukr.net

GEOGRAPHICAL METHODS OF LOCALIZATION OF HISTORICAL EVENTS (ON THE EXAMPLE OF THE BATTLE OF THE BLUE WATERS)

Goal. To consider the role of geographical methods in the study of localization of places in the last century there were great fateful battles. Carry out a comparative analysis of the two probable sites of the Battle of the Blue Waters by the methods of geographical science. .

The research methodology consists in using a system of complex methods of geographical science for preliminary search of places of great battles of the past and their possible adaptation to the methods of historical and military sciences. An attempt is made to adopt a group of geographical research method to the needs of archaeological science. The following research methods were used: analysis, synthesis, induction, deduction, comparison, systematization, abstraction, etc.

Results. The analysis is carried out by the method of excluding two probable locations of the battle of the Blue Waters. Geographical arguments are presented that refute the current official opinion about where this battle took place. This study gives archaeologists the location of the area where they can conduct excavations, since the official version did not give them food to obtain the relevant artifacts. A scientific and methodological background has been created for the use of the toponymic research method in archeology and military science/ The importance of hydrological and economic-geographical factors in the scientific search of districts is emphasized as in the past there were great fateful battles. A specific territory of Vinnytsia region near the village of Ulaniv on the Snyvoda River, which is a left tributary of the Southern Bug River, has been proposed for archaeological excavations.

Scientific novelty. For the first time in the domestic tourist and geographical literature the comparative analysis of two probable places of battle at Blue Waters by methods of geographical science is executed. The principles of using the methods of geographical science in exploratory research of historians, archeologist, local historians etc. of the places of great battles, which took place many centuries ago and which were not precisely localized in the written sources of the past, are offered.

Practical significance lies in establishing the historical truth, providing archaeologists with a specific area for excavations, creating an appropriate methodology of geographical science with its further use by the historical and military science. The concept of landscape-favorable conditions for historical battles, the importance of which has deepened in the past for the victory of one or another side, has been proposed. The results of this study will also be of interest of geographical, historical, tourism specialties and specializations.

Key words: location of historical events, space and time, tourist attraction, landscape psychology.

Постановка проблеми. Всі події у світі як нині, так і в минулому неодмінно відбувалися в двох вимірах – просторі і часі. Простір – це географія, час – історія. Зовсім не випадково Наполеон, який провів немало переможних і не дуже битв і воєнних кампаній казав: «Географія – це доля». Інший видатний француз Елізе Реклю дуже вдало, в притаманному для цієї нації афористичному стилі, схарактеризував нерозривний зв'язок історії і географії таким чином: історія це географія у часі, а географія це історія у просторі.

Місця великих битв минулих століть нині володіють великою туристичною атракцією. Тому різні країни і їх частини в наш час оголосили справжню інформаційну війну з метою локалізації тогочасних подій саме на їхній території. Однак такі битви могли відбувати в якомусь одному місці, одній країні, одній області і історична правда тут має відігравати основну роль. Наприклад, у наш час розгорнулися навколонукові баталії з приводу локалізації знаменитої битви під Синіми Водами. Уже як мінімум дві області нашої держави сперечаються за право використати цей історико-туристичний потенціал для власного соціально-економічного розвитку.

У 1362 р. на Правобережній Україні відбулася велика доленосна битва між литовсько-руськими та монголо-татарсько-московськими військами. Перші перемогли, що розширило володіння Великого князівства Литовського аж до Чорного моря. Від татаро-монгольського іґа була звільнена вся Україна. Але де відбулася ця битва? Вікіпедія категорична - річка Синюха на Кіровоградщині. Однак чи є таке твердження правдивим? Використаємо для визначення місця битви комплексні методи географічної науки, раз історики зайшли в цій справі до глухого кута. Врешті-решт, саме за археологами останнє слово. Щоб не вийшло так, як на розпіреному полі Куликовської битви в Росії, де археологічні розкопки не дали ніяких результатів. Або такої битви взагалі не було і це історична фальсифікація, або ж вона відбувалася в зовсім іншому місці. А там відкриті пам'ятники, туди відбувається паломництво туристів.

Аналіз основних досліджень і публікацій однозначно вказує на те, що з цієї проблеми їх на даний момент недостатньо. Складається враження, що автори різних версій локалізації території, де відбувалася битва при Синіх Водах просто не слухають аргументів один одного, так як мають на меті не чисто наукові, а соціально-економічні дивіденди. Схоже, що за вченими істориками стоять місцеві адміністрації, які спонсорують дослідження в потрібному їм руслі. Про це свідчать відповідні нечисленні публікації та матеріали Інтернету. Географічні аргументи в цих публікаціях або взагалі відсутні, або ж відіграють другорядну роль.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В публікаціях, що були видані раніше не розглядаються в достатній мірі проблеми науково обгрунтованої локалізації місця, де реально відбувалася битва при Синіх Водах. Не показаний часто-густо вирішальний вплив саме географічних чинників на вибір місця проведення найбільших битв минулих часів. Дослідники переважно обмежуються історичними аргументами, які не завжди дають достатні підстави для правильного, науково обгрутованого комплексними міждисциплінарними дослідженнями встановленні істини.

Формування цілей статті. Мета даної статті полягає у дослідженні методами географічної науки двох ймовірних місць локалізації доленосної для України битви при Синіх Водах, яка відбулася в XIV ст., а також з використанням методу виключення запропонувати археологам реальне місце проведення розкопок для остаточного підтвердження або спростування наукової гіпотези, наведеної в цій статті.

Виклад основного матеріалу. Чим далі у п'ятьм віків ми заглиблюємося, тим важливішим чинником у перебігу історичних подій вимушені визнати природне середовище і географічні чинники взагалі. Це пов'язано з тим, що в минулому фізико-географічні умови всіх аспектів життя як окремої людини, так і суспільства в цілому відігравали значно більшу роль, ніж це ми маємо нині. Особливу роль ці чинники відіграють у просторово-територіальній локалізації великих битв. Навіть для поєдинків на шпагах чи пістолях лише двох дворян дуже ретельно вибиралося природне довкілля, зручні для цього місця. Що вже говорити про битви в яких брали участь десятки і сотні тисяч осіб. У минулому війська майже ніколи не розпочинали битви спонтанно в ландшафтно несприятливих для цього місцях, як то гори, болота, лісові масиви тощо. Більшість історичних баталій відбулися на рівних відкритих для огляду ділянках місцевості (поле, опілля, велика галявина тощо). При цьому пришельці-загарбники як правило програвали в правильному ландшафтному виборі місця битви місцевим аборигенам.

Крім того, шлях пересування військ у минулому неодмінно пролягав вздовж річок або морського узбережжя. Напередодні битви військо ставало табором, попереджене розвідкою про наближення супротивника у найсприятливішому, на погляд командирів, місці. Ним було не просто адекватна в орографічному сенсі місцевість, але і річка з питною водою. Так зване Татарське зілля або тарзілля чи аїр спеціально розводили татари на річках України, завозячи зі своєї батьківщини, так як вони вважали, що лише з річки, в якій росте аїр можна пити воду. Таким чином, татари усвідомлено створювали елементи власного природного середовища за його природно-історичними межами для майбутніх військових походів. Шляхи руху води, - шляхи пересування людини. Треба згадати і про те, що в минулому корисне і священне були для людей одним і тим же. Це пізніше, коли людина стала все активніше втручатися в кругообіг природи, священне відступило на другий план, а корисне, як його розуміли в різні часи, все більше абсолютизувалося. Зрозуміло, що для воїнів-християн вода відігравала особливу роль, так як у ній їх хрестили. Чим давніше відбувалася битва, тим ретельніше обиралося для неї природне довкілля як єдина ландшафтна система.

Наступним методом локалізації історичних битв, дуже відмінних за середовищем власного проживання протидіюючих сторін є так звана ландшафтна психологія. З боку литовсько-українських військ пануючою була лісо-лісостепова психологія. В литовців і білорусів вона була

суто лісова, в українців набагато універсальніша - лісостепова. Однак все таки вона була в той час незрівнянно ближчою до лісової, ніж до степової. В правобережних українських лісостепах відсоток лісових масивів майже завжди переважав відсоток степових ділянок. Татари мали степову і навіть сухостепову ландшафтну психологію і ментальність. Отже, першим було вигідно заманювати своїх супротивників якомога далі на північ і захід, де лісів ставала більше (нинішня Вінницька область), а другим – розпочати битву якомога південніше, у звичній для них природній зоні, тобто зоні степів (нинішня Кіровоградська область).

З історії відомо, який психологічний шок викликав у людей Середньовіччя вимушений перехід з однієї природної зони до іншої. Хрестоносці, араби, війська Олександра Македонського потерпали не стільки від програних битв, скільки від незвичного для них природного довкілля. Класичним прикладом є так зване «ландшафтне божевілья» у вікінгів, які потрапляли у середню і південну частину Європи із звичного для них клімату Скандинавії. Нині побутує думка, що нічим не виправдана жорстокість вікінгів зростала саме з пересуванням їхніх загонів на південь, аж до узбережжя Африки. Вони просто “дуріли” від незвичної для них спеки, яка “плавилася” їм мізки. Тому вельми проблематичним є те, щоб литовсько-українські війська самі посунули до незвичної для них степової зони, замість того, щоб перепинити шлях татарській кінноті у звичному для них природному середовищі.

Ландшафтну психологію і її роль у перемозі одних і поразці інших дуже добре описав у своєму творі «Захар Беркут» Іван Франко. Герой цього художнього твору заманив загарбників-монголів у гірські ліси Карпат і там їх знищив не силою зброї, а силою знайомої йому місцевої природи, яка українцям була рідною, зрозумілою і близькою, а для монголів чужою і ворожою. Можна не заглиблюватися в морок століть і взяти танкову битву під Прохорівкою, операції чеченських моджахедів, які дуже вмело використовували свої гори для блокування і знищення цілих військових підрозділів російської армії. В українській історії ХХ ст. яскравими прикладами умілого використання місцевих ландшафтних особливостей були бойові дії українських військових формувань у районі Холодного Яру, а також ландшафтні операції воїнів УПА.

У ХУ столітті на території нинішньої Тернопільської області графом Лянцкоронським було висаджено суцільною смугою лісовий масив, який нині має назву “Дача Галілея”. Його площа досягає майже 2 тисяч гектарів. Мета заліснення цієї ділянки Поділля була суто утилітарна - захист від нападів татар. Здавалося б, як подібний лісовий масив міг захистити якусь територію від навали озброєних загарбників? Однак саме цей ліс і захищав володіння графа від кочівників. Вони вимушені були його обходити, а в цей час, попереджене про наближення ворогів населення встигало в цьому лісі сховатися.

В той час державних кордонів у сучасному розумінні цих слів не було. В Україні тоді вони були етнічними, ландшафтно-орографічними і ландшафтно-гідрологічними. Етнічні межі просліджувалися на півночі і заході. Східний і південно-східний напрямок таких кордонів не мав і тому аж до ХVІІІ ст. ця частина нашої Батьківщини була відкрита для проникнення різних ворожих військових формувань. Тільки у ХVІІІ ст. природним кордоном України в цьому напрямку стало узбережжя Чорного і Азовського морів.

Велике військо вимагає продуктів харчування на кожний день у великій кількості. Рухаючись сотні кілометрів по території України монголо-татари все більше відривалися від власної продовольчої бази. Саме військо продовольства майже не виробляло. Отже, його треба було взяти у місцевого населення. Це можна було зробити на економічно освоєній території зі значною кількістю населення. Чи була в той час такою територією нинішня Кіровоградська область? Звичайно, що ні. Чи була тоді ж такою сучасна Вінницька область? Так. Яка з цих територій могла дати продукти харчування для литовсько-українських військ і не дати їх, приховати збіжжя від татар? Очевидно, що за характером господарського освоєння Вінниччина завжди була набагато заселенішою, комплекснішою і універсальнішою землею. Була в минулому і залишається такою і нині.

Доволі продуктивною в забезпеченні теоретико-методологічної основи просторово-територіальної локалізації можливого місця битви при Синіх Водах є географічна теорія централізму і центричності. З точки зору військово-психологічної важливим є те, хто був у цій війні агресором. Очевидно, що ним були монголо-татарські війська. Тому саме вони мали перетнути умовний ландшафтний кордон між степом і лісом, а не навпаки. Війська агресора намагаються проникнути до центру держави, взяти її столицю, зруйнувати внутрішні комунікації. Війська, які обороняються, всіляко намагаються їм завадити, не пустити до центру своєї території. Де був хоча б номінальний центр Литовської держави в той період? Напевно, що не на південно-східній її околиці. Саме рух

татарських військ з південного-сходу на північний-захід співпадає з долиною Південного Бугу і є протилежним до напрямку течії цієї річки.

Історичні джерела вказують на те, що крім регулярних литовських військ в битві при Синіх Водах брало участь українське ополчення з Галичини, Волині, Київщини і Поділля. Саме воно і переважало в чисельності серед литовсько-українського війська. Якщо литовсько-литвинські формування цілком природно погано орієнтувалися на цій подільській землі, то для українців вона була рідною і тому саме вони могли обрати оптимальну для битви місцевість.

Серед українського озброєного ополчення переважали вихідці з Поділля, де за нашою версією подій і відбувалася дана битва. Цілком природно, що вони не бажали заглиблення ворожих військ на власну територію з її неминучим пограбуванням і знищенням місцевого населення. Тому ще одним географічним аргументом є те, що битва відбувалася на самому східному краю тодішнього Поділля. Зупинити ворога на ландшафтно-етнічній межі свого краю і знищити його там, було завданням усіх осілих народів минулих історичних епох. Лише кочівники могли "ганяти" війська осілих народів по степу чи напівпустелі, уникаючи з ними вирішальної битви і постійно послаблюючи агресорів нічними нападами.

Дуже проблематично, щоб литовсько-українські війська, які не були агресорами, висунулися так далеко на південний-схід, відірвавшись від умовного центру держави. Центризм для осілих народів, якими були українці, білоруси і литовці значив набагато більше, ніж для мобільних кочівників. Центризм це не просто науковий термін у географії. Саме з міркувань центризму і центричності столиця Радянської Росії була перенесена з Петрограду до Москви. Точно так діяли і в багатьох інших країнах протягом всього ХХ ст. Яскраві приклади Бразилія, Казахстан, Нігерія тощо. З тих же міркувань столиця сусідньої Польщі була переведена з Кракова до Варшави. Та й столиця УРСР теж не випадково переїхала з порубіжного Харкова до Києва.

Велику роль у просторовій локалізації місць минулих історичних битв відіграють географічні назви. Недаремно географи називають їх мовою Землі. В минулому географічні назви ніколи не давалися випадково і необґрунтовано. Вони завжди щось означали і донині розповідають нам про природні особливості місцевості або її історію. Топоніми і гідроніми України, до яких ми звикли і не звертаємо на них уваги, насправді доволі промовисті. Але головне полягає в тому, що вони нерідко збереглися сотні і навіть тисячі років. У нас є не лише українські, але й готські, іларійські, тюркські, іранські, римські, хорватські і таке інше назви різних об'єктів на земній поверхні нашої Батьківщини.

Наприклад, назва річки Хорол на Полтавщині і Сумщині, походить від сербсько-хорватського слова Хрл – той, що швидко тече. Хрлити цією ж мовою означає швидко текти. Як людина, яка на цій річці народилася і провела своє дитинство, я можу підтвердити, що назва річки відповідає характерним особливостям її течії в порівнянні з сусідніми річками, скажімо Сулою. Назва Сула тюркського походження. «Су» на тюркських мовах вода. Назва великого металургійного центру на Донбасі Харцизьк походить від давньоукраїнського слова «харциз», «харцизяка», тобто грабіжник, розбійник, місто на Київщині Тараща походить від тюркського слова «тарача» - високе місце. І воно дійсно домінує над оточуючою територією. В Україні маса гідронімів, тобто назв водних об'єктів, які теж завжди щось означають і точно відображають природні особливості даної місцевості в той історичний період, коли даний об'єкт було названо. Приміром, кримські річки Аксу і Карасу відповідно означають Біла і Чорна Вода. Всі річки півдня України мають іранські за походженням назви і перекладаються просто як вода. Дунай, Дністер, Дніпро, Дон походять від іранських слів «дн» або «дон», що і означає вода.

Сині Води, де відбулася дана історична битва не випадкова назва, яка ні про що нам не говорить. Води цієї річки дійсно мали бути синього, синюватого чи блакитного кольору. Хоча б в якомусь одному місці. Їх колір завжди зумовлюють розчинені у воді речовини підстилаючої поверхні. Блакитний колір водам річки дає розчинений у ній гіпс. Він є легкорозчинною гірською породою. Такі його особливості викликають карстові явища. Гіпс в найбільшій мірі характерний для Поділля і західної частини Полісся і в меншій мірі для Придніпровської височини. В Україні зосереджені найбільші у світі гіпсові печери. Тому треба безпосередньо на місцевості перевірити, яка назва, кіровоградська Синюха чи вінницька Снивода більш відповідає дійсності саме в місці реально можливих історичних подій. Крім того, блакитний колір водам річок дає радон. Саме у Хмільнику і знаходиться відповідний курорт. Це теж ще один додатковий чинник для обґрунтованого визначення місця історичної битви про яку йде мова.

Сині Води – це дуже сильний аргумент, саме географічний лакмусовий папірець, який необхідно прийняти як доказовий для науково обґрунтованої територіальної локалізації місця битви.

Експедиційні дослідження, рекогносцирування місцевості як в історії, так і в географії не замінить ніщо. Ніякі умоглядні висновки, за логікою речей, не здатні перевершити історичні та географічні артефакти конкретної місцевості. Серед пропонованих для дослідження двох точок у Кіровоградській і Вінницькій області лише одна назва села має військовий характер. Звичайно, що це село Уланів на Вінниччині. Як відомо, улани були кавалерійськими військовими формуваннями саме того часу. Тому цю географічну назву необхідно розглядати як додатковий аргумент на користь Вінницької області. Кіровоградська Торговиця теж означає географічно вигідне місце, зручну, відкриту місцевість, але не для проведення битви, а для торгових операцій. Ярмарки в Україні споконвіку відбувалися на орографічно рівній ділянці земної поверхні, позбавленій деревної рослинності. Жодний з них не зафіксований у лісі, на гірських вершинах чи в болотах.

Битва при Синіх Водах була доволі грандіозною. Тут загинули тисячі людей. Зазвичай їх ховали на місці події, а не десь віддалік. Саме в районі річки Синища на Вінниччині знаходяться відповідні форми рельєфу у вигляді курганів. Вони мають явно антропогенне походження. Саме тут і варто проводити розкопки археологам. Цілком можливо, що в цих курганах і знаходяться останки воїнів литовсько-українського війська, які загинули в битві при Синіх Водах. В районі ж кіровоградської Торговиці нічого подібного немає.

Висновки. На мою думку, географи, разом з військовими, мають вказати вірогідне місце битви при Синіх Водах безпосередньо на місцевості, а археологи довести або спростувати їхню гіпотезу. Зараз ми маємо два вірогідних місця битви, це саме і є гіпотеза вчених про те, де вона могла відбуватися. І тут нічого дивного чи потворного немає. В будь-якій науці постійно висувуються тисячі гіпотез, які потім або підтверджуються або спростовуються. Зробити це можна лише за допомогою експерименту, тобто лабораторної чи експедиційної перевірки їх правильності. Іншого шляху в науці не існує.

Список використаних джерел:

1. Нариси воєнно-політичної історії України, навчальний посібник, - Острог: Вид-во НУ "Острозька академія", 2014. - С. 385.
2. Печенюк І., Соколюк С. Синьоводська битва та її місце у воєнній історії України. Наукові записки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, сер.: історичні науки, вип.20, 2015. - С. 34-41.
3. Сорока Ю. Битва при Синіх Водах. - Х.: Фоліо, 2011. - С. 135.

Список использованных источников:

1. Нариси воєнно-політичної історії України, учебное пособие, - Острог: Изд-во НУ "Острожская академия", 2014. - С. 385.
2. Печенюк І. Соколюк С. Синьоводська битва та її місце у воєнній історії України. Научные записки Черкаского национального университета имени Богдана Хмельницкого, сер. исторические науки, вып.20, 2015. - С. 34-41.
3. Сорока Ю. Битва при Синіх Водах. - Х.: Фолио, 2011. - С. 135.

References:

1. Нариси воєнно-політичної історії України, tutorial, - Ostroh: Publishing house "Ostroh Academy". 2014. - P. 385.
2. Печенюк І. Соколюк С. Синьоводська битва та її місце у воєнній історії України. Scientific notes of Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky, series: historical works, issue 20. - P. 34-41.
3. Сорока Ю. Битва при Синіх Водах. - Kharkiv: Folio, 2011. - P. 135.

Надійшла до редколегії 23.11.2020